

УДК 330.117**Т.В. Дідківська**, канд. екон. наук*Інститут економіки та прогнозування НАН України*

ВПЛИВ ІНСТИТУТУ ДОВІРИ НА ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті розглянуто роль інституту довіри в економічних відносинах суб'єктів господарювання, що взаємодіють на фінансовому ринку. Доведено, що невід'ємним елементом фінансового ринку, в якому суб'єкти господарювання здійснюють свій вибір, є норми, що ґрунтуються на індивідуалістичних цінностях і сприяють взаємній реалізації особистісних інтересів. Представлено портрет ідеального учасника фінансового ринку.

Ключові слова: інститут довіри, фінансовий ринок.

З розвитком ринкових відносин, конкуренції, економічної свободи питання довіри набуває все більшої актуальності. За умов командно-адміністративної економіки, яка базується на пануванні державної власності, монополізації народного господарства, централізованому директивному плануванні виробництва, відсутності вільного вибору довіра до методів державного управління та руху фінансових потоків була максимальною, що і не викликало необхідності дослідження цього інституту.

Відображенням рівня розвитку економіки є стан фінансової системи держави. Фінансова система сприяє здійсненню державної політики, яка спрямована на забезпечення належного функціонування суспільства, зокрема, процесів розподілу й перерозподілу валового внутрішнього продукту, пожвавлення інвестиційної активності, підтримання відповідного рівня зайнятості, досягнення стабільного стану в економіці. Фінансова система, як і будь-яка інша, намагається досягти стану рівноваги та стабільно розвиватись. Рівновага фінансової системи є стабільною тоді, коли вона час від часу реагує на порушення таким чином, що або досягається попередній стан рівноваги, або з'являється новий. Тому рівноважний стан визначається як чутливість системи до порушень. Досягнення фінансовою системою стану рівноваги дає змогу зрозуміти, яким чином можна регулювати відносини стабільності та реагувати на порушення рівноваги.

Суб'єкти господарювання, взаємодіючи на фінансовому ринку, обмінюються інформацією між собою та з довколишнім світом. [3, с. 43–47]. Одним із найважливіших способів взаємодії економічних агентів є комунікація, що передбачає єдність інформації, повідомлення та розуміння. Інформація як аспект комунікації діє всередині фінансової системи та функціонує

таким чином, що завжди існує, коли потрібно продумати наступну економічну операцію. Інформацію отримують ззовні та передають далі, попередньо додавши до неї щось своє, деформувавши її, змінивши її зміст, але це завжди свого роду готовий продукт, який переходить від одного суб'єкта господарювання до іншого. В даному разі має місце вибір із декількох можливостей. Коли суб'єкт господарювання висловлює конкретну пропозицію, то вона є вибором із значної кількості пропозицій, які можна було висловити. Мова йде про двоякий процес: про діапазон можливостей, а потім про здійснюваний відбір. Без повідомлень не виникає інформації, а до отримання повідомлень не існує розуміння. Таким чином, хтось має встановити зв'язок з інформацією, паралельно спостерігаючи. Без розуміння цей процес не може бути завершеним, оскільки розуміння сприяє реалізації або актуалізації [3, с. 304–308].

Основним елементом фінансового інституціонального простору, в якому суб'єкти господарювання здійснюють свій вибір, є норми, що являють собою базовий регулятор взаємодії учасників фінансового ринку. Норми ефективні тоді, коли вони ґрунтуються на індивідуалістичних цінностях, сприяють взаємовигідній реалізації особистісних інтересів і передбачають існування згоди, консенсусу між учасниками обміну [4, с. 43–46]. Норми структурують взаємовідносини суб'єктів господарювання, забезпечують координацію їх діяльності. Саме існування норм є основною гарантією стійкості взаємовідносин та їх передбачуваності. Суб'єкт господарювання, обираючи ту чи іншу норму для розуміння контрагента та узгодження з ним своїх дій, в той же час забезпечує стабільність системи в цілому [4, с. 95].

Однією з передумов цілераціональної діяльності є формування адекватних дійсності очікувань стосовно поведінки суб'єктів господарювання, дії яких можна передбачити. Відповідність дій контрагента очікуванням стає особливо важливою в тих ситуаціях, коли ризик рішень, що приймаються економічним агентом, визначений діями контрагента. В умовах взаємозалежності цілераціональна діяльність можлива лише за наявності довіри як норми, яка регулює відносини між суб'єктами господарювання. Довіра полягає в очікуванні певних дій контрагента, який впливає на вибір суб'єкта господарювання, коли він починає діяти до того, як стануть відомі дії контрагента. Доступність для розуміння та передбачуваність дій контрагента дозволяє суб'єкту господарювання довіряти йому. Діяльність учасників фінансового ринку тим вільніша, чим краще він розуміє та передбачає дії контрагентів, які перетворюються із перешкод досягненню раціонально поставлених цілей в умови успіху [4, с. 100].

Ф.Фукуяма підкреслює, що взаємодія, яка ґрунтується на неофіційних нормах, залишається важливою складовою сучасних економік, більш того – її роль стає ще значущішою, оскільки ускладнюється природа економічної діяльності та технологій. Через значну вартість багатьох послуг контроль за їх наданням доцільніше здійснювати шляхом застосування професійних стан-

дартів, а не формальних механізмів. До того ж формальний обмін інтелектуальними технологіями в межах діяльності економічних суб'єктів призводить до значних витрат. Фактором їх зменшення дедалі частіше виступає підвищення ролі довіри в неформальних відносинах. Довіра сприяє полегшенню передачі інформації, зниженню затрат на примус і контроль [5].

Вагомим чинником зростання довіри між суб'єктами господарювання є високий професійний рівень контрагентів. Ідеальний учасник фінансового ринку повинен мати такі якості:

- цілераціональність (вільний вибір як раціонально поставлених і продуманих цілей, так і засобів для їх досягнення);
- утилітарність (основною метою діяльності є максимізація корисності та прибутку);
- емпатичність стосовно інших учасників фінансового ринку (учасник фінансового ринку повинен уміти поставити себе на місце своїх контрагентів та подивитись на процес переговорів з їхньої точки зору);
- між учасниками фінансового ринку має існувати довіра (у цьому полягає передумова передбачуваності поведінки контрагента, формування більш чи менш стійких очікувань стосовно ситуації на ринку);
- учасники фінансового ринку повинні мати здібності до інтерпретативної раціональності (вона передбачає, з одного боку, здатність суб'єкта господарювання сформулювати правильні очікування відносно дій іншого, тобто правильно інтерпретувати наміри та плани останнього. Водночас від суб'єкта господарювання одночасно вимагається полегшити розуміння іншими його власних намірів та дій) [4, с. 22–23].

Взаємодіючи між собою на фінансовому ринку, суб'єкти господарювання не лише розраховують на відшкодування витрат, але й на отримання прибутку. На цьому ринку має місце як міжособистісна довіра, так й інституціональна. Довіра як вид відносин пов'язана із ціннісним ставленням суб'єкта господарювання до навколишнього світу та самого себе. Існує багато економічних операцій, що стають можливими лише тому, що суб'єкти господарювання довіряють один одному. Співробітництво створює взаємозалежність, а інвестиції окупляться тільки тоді, коли партнери будуть дотримуватися своїх зобов'язань. Довіра нерозривно пов'язана із свободою, з можливістю більш-менш вільно обирати курс дій, партнера по трансакції. Партнери також мають певний рівень автономії і можуть відмовитись від співпраці чи порушити свої зобов'язання. Довіра не може існувати лише як система норм та правил, для її відтворення необхідні певні інститути. Вона свідчить про *потенційну* готовність суб'єктів господарювання до взаємодії та *готовність* до залучення у спільні справи. Довіра базується на самоідентифікації суб'єкта господарювання з певною "моральною спільнотою", до всіх членів якої він відчуває довіру, вважаючи, що вони поводитимуться у загальноприйнятій спосіб. Довірчі відносини впливають на формування економічних інститутів. В економіці переважає сімейний бізнес, тому що відносини усередині сімей-

ної ланки є надзвичайно важливими для її членів. Однак сімейність обмежує ефективність поділу праці. Так, країни з високим ступенем довіри, тобто високорозвиненими інститутами посередництва, мають значні переваги в конкурентній боротьбі.

Довіра формується виключно через дії, а не слова. Лише ті суб'єкти господарювання досягнуть успіху, яким довіряють і які довіряють, а основою їх цінністю є чесність. А суб'єкти господарювання, які намагаються підняти ступінь довіри штучними методами, лише витрачають значну кількість енергії, намагаючись себе подати. Довіра потребує інвестицій, вона часто залежить від упереджень. Надзвичайно важливо забезпечити абсолютну прозорість дій на всіх рівнях фінансової системи.

Надмірний контроль за діями контрагента призводить до зниження рівня довіри. Звісно, повинен існувати чіткий договір між учасниками договірних відносин, в якому зазначені умови співпраці. За дотримання учасниками обміну морально-етичних норм вигода у відповідності до еквівалентності отримується обома сторонами. Однак прагнення одержати більшу вигоду нерідко спонукає суб'єктів господарювання до нечесних дій, отримання додаткової вигоди за рахунок контрагента. Йдеться про так звану опортуністичну поведінку, яка визначається як спосіб досягнення власного егоїстичного інтересу шляхом надання неправдивої інформації. Уникнення або ж зменшення таких наслідків вимагає встановлення належного рівня довіри між економічними агентами. На думку нобелівського лауреата американця К. Арроу, "по суті кожна комерційна операція містить у собі елемент довіри. Особливо коли вона займає певний проміжок часу" [2].

Отже, роль довіри на сучасному фінансовому ринку важко переоцінити. Вона сприяє ефективному функціонуванню ринкової економіки, економічному зростанню. Російський вчений В.Дементьєв вказує на три конкретні ефекти, що породжуються довірою:

- 1) полегшення узгодження інтересів господарських партнерів і заохочення до співпраці;
- 2) зниження інвестиційних ризиків, особливо великих проектів через послаблення загрози опортуністичних дій;
- 3) скорочення трансакційних витрат [2].

Існує пряма залежність між рівнем довіри та величиною трансакційних витрат. Науковці безпосередньо пов'язують стан добробуту населення з існуючим рівнем довіри. Базовою умовою виникнення довіри на фінансовому ринку як передумови процесу консолідації інститутів фінансової системи є наявність спільної мети, яка обумовлює появу солідарності та розвиток на її основі вищевказаного феномену. Під довірою розуміється очікування, що партнер у процесі співпраці не порушить зобов'язань та утримається від опортуністичної поведінки.

Неможливо повністю передбачити поведінку партнерів через існування часового лагу або через відсутність абсолютно надійної інформації про стра-

тегію, цілі та мотиви партнерів. Довіра свідчить про потенційну готовність суб'єктів господарювання до взаємодії та абстрактну готовність до залучення у спільні справи, виходячи за межі персональної інтеракції та об'єднуючи учасників фінансового ринку.

Суб'єкт господарювання прагне мати не лише матеріальний, але й символічний капітал, який нагромаджується за рахунок легітимного виконання відповідних функцій. Невід'ємним елементом у створенні репутації економічних агентів є відповідна когнітивна поведінка. Важливою є не так структура інституцій, як колективна пам'ять про її функціонування. Саме тому проста зміна інституційного дизайну не призводить до потрібного результату і постає проблема стратегічної реконструкції колективної пам'яті як цілеспрямованого та свідомого економічного процесу.

Рівень довіри між суб'єктами господарювання не можна розглядати як універсальний показник готовності фінансової системи вирішувати назрілі проблеми, оскільки інтерпретація рівня довіри залежить від характеру фінансового ринку та його учасників.

Підвищення рівня довіри в фінансовій системі досягається шляхом: 1) розробки владними інститутами господарського законодавства та контролю за його дотриманням; 2) підвищення суспільної моралі, культури ділових відносин; 3) структуризації бізнесу, створення та застосування таких організаційних форм, що зменшують невизначеність та ризики діяльності.

Зрозуміло, що законодавче обмеження господарської діяльності, чітке визначення її норм та правил зменшують можливості опортуністичної поведінки, сприяють вдосконаленню юридичної системи регулювання поведінки агентів. В цьому ж напрямку діють і морально-етичні обмеження. Разом із тим значні можливості зростання взаємної довіри та прихильності криються в організаційному ресурсі. Організації якраз і створюються з метою мінімізації трансакційних витрат і збільшення взаємної довіри.

Отже, стабільність фінансової системи можлива лише за умови існування норм, що забезпечують взаємовигідну реалізацію інтересів суб'єктів господарювання. Норми ефективні тоді, коли досягається згода між учасниками фінансового ринку. Саме довіра виступає як норма, що регулює взаємовідносини суб'єктів господарювання. Довіра сприяє передбачуваності поведінки контрагента та формуванню чітких очікувань щодо ситуації на ринку. Також довіра нерозривно пов'язана зі свободою, а надмірний контроль призводить до зниження довіри. Існування довіри на фінансовому ринку сприяє процесу консолідації інститутів фінансової системи, що передбачає формування спільної мети.

1. *Грабовський С.* Банківській системі потрібен кредит довіри / С.Грабовський // День. – 2010. – № 32.
2. *Дементьев В.* Доверие – фактор функционирования и развития современной рыночной экономики / В.Дементьев // Рос. экон. журн. – 2004. – № 8 – С. 46–65.

3. *Луман Н.* Введение в системную теорию / Н. Луман ; под ред. Б.Дирка ; [пер. с англ. К. Тимофеева]. – М. : Логос, 2007. – 360 с.
4. *Олейник А.Н.* Институциональная экономика : [учеб. пособие] / А.Н. Олейник. – М. : ИНФРА, 2002. – 416 с.
5. *Фукуяма Ф.* Що таке соціальний капітал? / Ф. Фукуяма // День. – 2006. – № 177.

Отримано: 23.12.10

Т.В. Дидковская, канд. экон. наук

ВЛИЯНИЕ ИНСТИТУТА ДОВЕРИЯ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ

В статье рассматривается роль института доверия в экономических отношениях субъектов хозяйствования, взаимодействующих на финансовом рынке. Доказывается, что неотъемлемым элементом финансового рынка, в котором субъекты хозяйствования осуществляют свой выбор, являются нормы, основывающиеся на индивидуалистических ценностях и способствующие взаимной реализации личностных интересов. Представлен портрет идеального участника финансового рынка.

Ключевые слова: институт доверия, финансовый рынок.

Didkivska T.V., candidate of economic sciences

THE IMPACT OF TRUST INSTITUTE ON THE ECONOMIC RELATIONS OF ECONOMIC ENTITIES

The article reviews the role of the Institute of trust in economical relations between economic entities that interact in the financial market. It is proved that an essential element of the financial market in which economic entities make their choice, there are rules which are based on the individualistic values and promote the mutual personal interests. The portrait of the ideal financial market participant is represented.

Key words: Institute of trust, financial market.